

УДК 94(477)"1941"

Сергій Стельникович
(м. Житомир)**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ
ОЛЕВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (21.08.1941 Р. - 15.11.1941 Р.)**

У дослідженні проаналізовано особливості соціально-економічного та культурного життя Олевської республіки – території, на яку протягом серпня – листопада 1941 р. поширювався вплив Поліської Січі.

Ключові слова: Поліська Січ, Олевська республіка, соціально-економічне життя, культурне життя, бульбівський рух.

Усестороннє вивчення діяльності українських національних військово-політичних формувань 40-х – 50-х рр. ХХ ст. має фундаментальне значення. Адже це є умовою їх об'єктивної наукової й політичної оцінки на найвищому рівні, повноцінного відновлення історичної пам'яті українського народу. Важливу роль у цьому контексті відіграють дослідження республіканського напрямку визвольної боротьби в 1941–1944 рр., який був представлений збройними формуваннями Т. Бульби-Боровця. В умовах війни бульбівський рух відзначився не лише військовою й політичною активністю, а й практикою державного будівництва. Створена Поліською Січчю в серпні 1941 р. Олевська республіка була хоч і порівняно короткотривалим у часі, але реальним досвідом державотворчої діяльності. Аналіз різних сторін життя "республіки", зокрема й соціально-економічного та культурного, є важливим для загального розуміння суті та значення бульбівського руху.

Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. питання військово-політичної діяльності збройних формувань Т. Бульби-Боровця, зокрема Поліської Січі, порушено в дослідженнях В. Дзьобака [1; 2], А. Кентія [3; 4], Ю. Киричука [5], В. Сергійчука [6] та інших. Проте вчені, зробивши акцент переважно на військових діях січовиків, залишили поза увагою соціально-економічне та культурне життя Олевської республіки. Окремі загальні аспекти цієї проблематики були висвітлені нами в монографії "Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис" (Житомир, 2007) [7] та дисертаційній роботі "Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.)" (К., 2008) [8].

Метою статті є розгляд особливостей соціально-економічного та культурного життя Олевської республіки протягом серпня – листопада 1941 р.

21 серпня 1941 р. у ході наступальної військової операції проти радянських партизанських формувань та залишків регулярних частин Червоної армії підрозділи Поліської Січі під командуванням поручника Омелянова заволоділи містом Олевськ [9, с. 163; 10, с. 3] і поширили свій контроль на територію північно-західної частини Житомирської області. Олевськ було проголошено центром своєрідної Олевської (Поліської) республіки. Назва "Олевська республіка" для означення регіону діяльності Поліської Січі в цей час широко використовувалася Т. Бульбою-Боровцем у спогадах "Армія без держави" [11, с. 153-166]. Така назва набула поширення і в низці сучасних публікацій, присвячених дослідженню бульбівського руху [12, с. 1022-1041; 13, с. 77-79]. Тут поняття "республіка" вживається не у своєму прямому значенні як форма політичного устрою, де всі вищі органи державної влади на певний період обираються громадянами, а в значенні особливого державного утворення, яке виникло на території, що була підпорядкована Поліській Січі, під контролем якої створювалися та діяли місцеві адміністративні органи.

Олевська республіка включала територію Олевського району (відповідно до німецького перепису населення від 1 жовтня 1941 р., площа району складала 2218 км²,

а кількість населення району становила 40614 осіб [14, арк. 54]), частини суміжних з Олевським Овруцького, Лугинського, Ємельчинського районів Житомирської області, а також частину північно-східного регіону Рівненської області. Крім того, загони Поліської Січі поширювали свій вплив на прикордонне білоруське Полісся.

Якщо військові та політичні питання регіону розглядалися виключно керівництвом Поліської Січі, то соціально-економічне та культурне життя було переважно під опікою місцевих районних та сільських адміністративних органів. Центральним адміністративним органом була районна управа, яку в деяких публікаціях називають "урядом" [12, с. 1022-1041]. Головою Олевської районної управи Т. Бульба-Боровець призначив Б. Симоновича [15, арк. 20]. Районна управа мала свої функціональні відділи: відділ безпеки і правопорядку (очолював І. Дежнюк), господарський відділ (Тарасюк), відділ здоров'я, відділ народної освіти (Н. Троїцька), відділ торгівлі та промисловості (І. Лукашевич (Лук'янчук)), відділ військових справ (Мандебура), відділ фінансів і кооперації (І. Свиридюк), земельний відділ (Найман) та ін. Писарем районної управи був Грабовський [10; 12, с. 1038; 15, арк. 97 зв.; 16]. Фактично в усіх селах району були утворені сільські управи, на чолі яких стояли старости, за національністю українці. Старост сільських управ, як правило, обирали на загальних зборах сіл [15, арк. 48 зв., 136].

Пріоритети соціально-економічного державного будівництва Поліської Січі в період Олевської республіки були виражені в програмному документі під назвою "За що бореться Українська Повстанська Армія". Дослідники підкреслюють демократичність цього документу. В. Дзьобак зазначає, що тут багато положень демократичного характеру, частина з яких випередила свій час, зокрема в соціальній сфері [1, с. 75]. Адже, ґрунтуючись на демократичних засадах, програма проголошувала боротьбу за рівноправність усіх громадян України, свободу думки, слова, віри, чину кожного громадянина незалежно від його національної, релігійної, майнової та статевої належності.

У майбутній українській державі планувалося співіснування різних форм власності (державної, комунальної, кооперативної та приватної), при цьому передбачалася націоналізація більшості ресурсів країни державою та їх перехід у державну власність, яка повинна була стати основною. Винятково в державній власності повинні були перебувати військова та важка промисловість. Водночас було проголошено свободу приватної ініціативи "шляхом організації регульованого державою народного капіталізму". Для робітників передбачено впровадження нормованого 8-годинного робочого дня, гарантованого відпочинку та створення профспілок для захисту їхніх прав як перед приватним, так і кооперативним та державним капіталом. У самому ж промисловому секторі рекомендували перехід фабрик і заводів у власність трудового народу на основі спеціальних товариств, де кожен робітник виступав би акціонером. Реформа аграрного сектору передбачала можливість співіснування державної, кооперативної та приватної власності на землю, яка переходила у власність народу безкоштовно. Колективізоване в часи радянської влади село повинно було заступити нове приватне хутірне господарство з відповідною агротехнікою [11, с. 137-141].

Відповідно до проголошених позицій серед першочергових завдань, які постали перед владою Олевської республіки, були такі: розподіл колгоспної землі, майна й худоби на індивідуальні господарства, укомплектування адміністративного, господарського та службового апаратів району, ремонт мостів [15, арк. 20 зв.]. Частина цих питань була порушена 31 серпня – 1 вересня 1941 р. на зібранні старост й активу Олевщини, проведеному за участі Т. Бульби-Боровця. На нараді було прийнято рішення, що до моменту проведення земельної реформи в майбутньому всі колгоспні землі переходять у тимчасове користування селянства. Аргументом на користь такої ініціативи було те, що "посівні площі озимих культур в індивідуальному порядку в усіх селах району дають великий врожай і вільне селянство заохочується працювати на

власності". На зібранні прийнято ухвалу про створення по селах району господарських комісій у складі п'яти чоловік, під керівництвом голів сільських управ для розподілу землі в тимчасове індивідуальне користування. Земельні ділянки між селянами планували розділяти за тими межами, які були до колективізації.

Серед важливих питань наради 31 серпня – 1 вересня було питання про проведення ефективної посівної кампанії озимих зернових культур. Для засіву землі було прийнято рішення про розподіл між селянськими господарствами робочої худоби та сільськогосподарського реманенту. Голови сільських управ зобов'язувалися надавати всю необхідну допомогу в проведенні посівної кампанії громадянам, які поверталися із заслання. Крім того, їм передбачалася допомога хлібом. Обговорювали також питання про забезпечення посівного фонду ярих зернових культур [17, арк. 32].

Відповідно до рішень наради, на місцях із метою налагодження індивідуального сільського господарства колгоспна земля, інвентар, тяглова сила, худоба були розподілені між селянами [15, арк. 40 а]. Проте в окремих випадках колгоспи продовжували функціонувати. Узагалі ж до початку війни, станом на 1 січня 1941 р., у регіоні нараховувалося 39 колгоспів, до складу яких входив 7241 двір [18, арк. 31, 40]. Траплялися випадки, коли окремі колгоспи не бажали оплачувати заробітну плату трактористам за роботу в колгоспах при існуванні МТС на підставі їх відсутності. Відповідно до наказу № 11 Олевської районної управи від 11 жовтня 1941 р. голови сільських та міських управлінь зобов'язувалися здійснити розпорядження колгоспам для негайного розрахунку з трактористами за пророблені ними трудовні [15, арк. 153; 19, с. 6].

Окрім реформ у сфері сільського господарства, за підтримки Поліської Січі адміністрація Олевської республіки розпочала відновлення промислового потенціалу регіону. На більшості промислових підприємств, які функціонували до початку війни, було відновлено виробництво. Відповідно до статистичних даних 1940 р., у районі існувало 4 підприємства республіканського підпорядкування (олевський ліспромхоз, фарфоровий завод, журбовицький лісозавод, олевська меблева фабрика) [18, арк. 31, 40].

Про часткове відновлення роботи промислових підприємств району повідомляють і радянські документи [20, арк. 6; 21, арк. 6]. Відновлювалося виробництво фарфорового заводу, меблевої фабрики, підприємства гончарного посуду, на 1 листопада 1941 р. було заплановано пуск електростанції. Промислове виробництво відновлювалося і на периферії [22, с. 3]. На сотнях кілометрів по лініях Сарни – Олевськ – Рокитне – Мочулянка, Олевськ – Лельчиця, Олевськ – Коростень тощо була відновлена інфраструктура телефонного зв'язку. Т. Бульба-Боровець зазначає: "Усе це виробництво організовує сам робітник на тимчасовому положенні про трудову власність, у якому проектується оформити того робітника в майбутньому як дійсного власника-акціонера заводу чи фабрики" [11, с. 157]. Крім того, отаман зауважував, що багато з положень політичної платформи діяльності січовиків "За що бореться Українська Повстанська Армія" впроваджувалися в життя в районах, підконтрольних Поліській Січі [11, с. 141].

У районі було налагоджено роботу кооперативних торгово-промислових підприємств. Поряд із кооперативною було дозволено приватну власність. Для відкриття приватного підприємства необхідно було зареєструватися та отримати дозвіл у фінансовому відділі районної управи. На підставі постанови Олевської районної управи від 16 вересня 1941 р. в Олевську щовівторка проводили ярмарки. Щоденно, за винятком неділі, релігійних та національних українських свят, проводили базарно-торгові дні. На продовольчі товари було встановлено довоєнні стабільні ціни. Їх підвищення було суворо заборонено [10, с. 4; 17, арк. 32]. Продаж та купівля товарів за завищеними цінами каралися згідно із законом. Спекуляція переслідувалася, продукти, вилучені в спекулянтів, реквізувалися, а зрив фінансової дисципліни розцінювався як протидержавний акт [22]. До моменту запровадження

української грошової одиниці в грошовому обігу серед населення перебували радянський карбованець і німецька марка за курсом 10 до 1 [10, с. 4].

Для забезпечення потреб військових формувань Поліської Січі у продуктах харчування для місцевого населення були встановлені чітко визначені податкові збори натурою. Так, наприклад, із вимолочених колгоспними господарствами зернових сезону 1941 р. вимагали забезпечити посівний фонд, здати 10% для держави, а решта розподілялася серед населення. Для картоплі також вимагали виконати посівний фонд, 20% здати для держави, а решта розподілялася серед населення [10, с. 4; 17, арк. 32]. На всіх млинах району встановлювався обов'язковий збір із розрахунком 7 кг. борошна зі 100 кг. [17, арк. 32]. На місцях збір продуктів харчування у фонд Поліської Січі забезпечували старости сільських управ [15, арк. 45].

Зібрані продукти харчування йшли на потреби не лише військових формувань Поліської Січі. Частину продуктів, зокрема борошно, надавали вчителям району. Частково місцева влада забезпечувала харчуванням і осіб, які, повернувшись із заслання, не мали власного господарства.

Із метою організації соціально-економічного життя на місцях, голова районної управи двічі на місяць 1 та 15 числа (за необхідності й частіше) в Олевську проводив зібрання старост сільських управ. Крім того, для контролю виконання наказів Б. Симонович часто здійснював поїздки селами. На зібраннях старост голова райуправи неодноразово наголошував, що "настав час, коли господарями України стали українські націоналісти. Радянської влади в Україні більше не буде, не буде в Україні й німецької влади. Націоналістичне господарство буде індивідуальним, а колгоспів більше не буде" [15, арк. 42 зв., 51].

Зважаючи на офіційний статус Поліської Січі, влада Олевської республіки зазнавала постійного тиску й була змушена зважати на думку німецької військової адміністрації. Так, на підставі постанови № 12 Житомирського обласного управління від 10 серпня 1941 р. про запровадження серед міського населення Житомирської області податків із нерухомого майна фінансовий відділ районної управи зобов'язав населення м. Олевська подати до 25 жовтня 1941 р. декларації на оподаткування [19, с. 5-6]. Наказом № 11 Олевської районної управи від 11 жовтня 1941 р., відповідно до розпорядження Житомирського обласного управління, голови сільських та міських управлінь зобов'язувалися провести серед місцевого населення роботу про заборону поділу колгоспних угідь та виділення сімейних господарств. Відповідно до цього заборонялося розподіляти загальне майно, реманент та худобу, що суперечило основним положенням проведеної земельної реформи.

Певну увагу місцева влада надавала культурному життю регіону. 15 вересня 1941 р. із нагоди присяги вояків Поліської Січі та місцевого "уряду" до Олевська з Рокитного (Рівненська область) із гастрольною програмою прибули оркестр та аматорський театральний гурток під керівництвом Г. Божовської [10, с. 2]. У місцевому олевському театрі була здійснена постановка п'єси "Посол на сесію" (за текстом Т. Бульби-Боровця) [23, с. 167]. Постановку п'єси планували й у більшості сіл району. Було також заплановано відновлення роботи місцевого кінотеатру, однак розпад Січі не дав змоги реалізувати цього плану [24, с. 3].

В Олевській республіці в складі районної управи був створений освітній відділ, адже, відповідно до даних німецького перепису населення від 1 жовтня 1941 р., у регіоні було 7445 учнів початкових та середніх шкіл [14, арк. 59]. Важливою проблемою освітнього життя була відсутність учительських кадрів, тому освітній відділ за участі старшин Поліської Січі постановив провести короткий семінар для осіб, які закінчили 10-річну школу, для поповнення ними недостачі вчителів Олевського району. Також для підняття національного духу місцевого населення було висловлено бажання залучити в район педагогів із Західної України [10, с. 2].

Раз на місяць керівництво району проводило зібрання (конференції) вчителів [15, арк. 136]. Одна з перших конференцій відбулася одразу після утворення в

районі Поліської Січі. Від місцевої влади в ній брали участь Б. Симонович, М. Симонович, Дежнюк та інші. Основні питання, порушені на конференції, були запропоновані виступом Б. Симоновича. Голова райуправи, доповівши про ситуацію з відновленням шкіл району, поставив питання про методи викладання, про необхідність вивчення в школі закону Божого, про можливості використання в освітньому процесі радянських підручників. Б. Симонович також закликав, щоб навчання в школах проходило під гаслами українських націоналістів [15, 102 зв.-103]. Пізніше Т. Бульба-Боровець згадував, що в цей час населення ремонтувало школи, отримувало шкільне обладнання, адміністрація знаходила шкільних спеціалістів та інструментувала їх у справі навчання в антибільшовицькому дусі [25, арк. 16].

Влада республіки турбувалася і про "хліб насущний" для вчителів. 31 серпня – 1 вересня 1941 р. на нараді активу та голів сільських управ Олевського району для забезпечення працівників шкіл продуктами харчування було запропоновано видавати учителям по 8 кг. борошна щотижня [17, арк. 32].

Друкованим органом Поліської Січі була газета "Гайдамака" [10; 16; 19; 22; 24; 26]. Її редакторами в різний час були сотник К. Сиголенко, житомирський учитель Г. Бабенко. Оскільки вони не були професійними журналістами, то за сприяння Т. Бульби-Боровця неофіційним редактором газети став І. Мітринга [11, с. 162; 12, с. 1038]. Окрім газети "Гайдамака", важливе пропагандистське завдання виконувала також інша література (брошури, листівки тощо), яка надходила головним чином, із Житомира та Рівного. Поширювали літературу серед населення Олевської республіки голова райуправи Б. Симонович та писар Грабовський. Останній розсилав її в сільуправи району або видавав сільським старостам, які прибували в райуправу на наради 1 та 15 числа кожного місяця, та в адміністративні відділи Олевська. Крім того, літературу поширювали індивідуально серед населення Олевська [15, арк. 30 зв., 41 зв., 51 зв., 99 зв.-100].

Керівництво Поліської Січі значну увагу надавало релігійній політиці. У політичній платформі "За що бореться Українська Повстанська Армія" було проголошено: "УПА бореться за відновлення вільної діяльності всіх віровизнань та церкви, як одного з дуже важливих чинників національно-державного будівництва" [11, с. 139]. Серед місцевого віруючого населення найбільший відсоток був православних (96,2%) [14, арк. 58], тому не випадково православ'я було підтримане новою владою. Поліська Січ мала свого офіційного духівника М. Симоновича, священника Святомиколаївської церкви [12, с. 1038]. Окрім церковних богослужінь, проводилися військовопольові, зокрема під час військової присяги вояків Поліської Січі [10, с. 2].

"Під охороною своєї рідної збройної сили все Полісся мов щойно на світ народилося. Відроджується громадське життя, адміністративна самоуправа, господарство, культура, освіта, преса, видавництва, охорона здоров'я – одним словом усе, що хоч на деякий час вирвалося з-під гніту серпа та молота й білого орла", – так відгукується про життя Олевської республіки Т. Бульба-Боровець [11, с. 156-157]. Проте з приходом на Полісся німецької цивільної адміністрації, яка змінила військову, розпочався процес ліквідації будь-яких проявів українського національного життя. Стосувалося це й Олевської республіки, регіону поширення впливу Поліської Січі, яка 15 листопада 1941 р. указом Т. Бульби-Боровця була розпущена.

Таким чином, основні ідейні принципи організації соціально-економічного державного будівництва бульбівського руху знайшли широке практичне втілення протягом серпня – листопада 1941 р., у період Олевської республіки. Створеними під контролем Поліської Січі місцевими адміністративними органами Олевської республіки за підтримки січовиків було проведено земельну реформу, налагоджено роботу изки промислових підприємств, приватних та кооперативних торговельних установ. Крім того, відновлено процес шкільної освіти, релігійне життя, розпочався вихід друкованого органу Поліської Січі – газети "Гайдамака" тощо. Водночас через

тиск німецької військової, а пізніше й цивільної адміністрації керівництво Олевської республіки було обмежене у своїх діях.

Список використаних джерел та літератури

1. Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.) / В. В. Дзьобак. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 260 с.
2. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / Дзьобак В. В., Льюшин І. І., Касьянов Г. В., Кентій А. В., Кульчицький С. В. – К.: Наукова думка, 2005. – 496 с.
3. Кентій А. Отаман Тарас Бульба / А. Кентій // Політика і час. – 1992. – № 4. – С. 72–79.
4. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. / А. Кентій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 201 с.
5. Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги / Ю. Киричук. – Львів: Принінтерформ, 1997. – 86 с.
6. Сергійчук В. Організатор "Поліської Січі" / В. Сергійчук // Військо України. – 1992. – № 1. – С. 75–80.
7. Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис / С.В. Стельникович. – Житомир: Житомирська обласна друкарня, 2007. – 217 с.
8. Стельникович С. В. Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941–1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. Драгоманова. – К., 2008. – 256 арк.
9. Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach (część 2). Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Tom czwarty. Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od 1920 do grudnia 1943 roku / W. Poliszczuk. – Toronto, 2002. – 524 s.
10. Гайдамака. – 1941. – 21 вересня.
11. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 326 с.
12. Микола Плав'юк: Україна – життя моє. Т. 3 / Упоряд. В. Ляхоцький. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2002. – 1088 с.
13. Там, де Уборть тихенько співає... Нариси з історії Олевська / Упоряд. Т. Заруба, Ю. Халімончук. – Житомир: Полісся, 2007. – 152 с.
14. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської області), ф. Р.1151, оп. 1, од. зб. 145, 120 арк.
15. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (АУСБУ ЖО). – Основний фонд, од. зб. 10666, 200 арк.
16. Гайдамака. – 1941. – 26 жовтня.
17. АУСБУ ЖО. – Основний фонд, од. зб. 10666 (Набл. дело), 32 арк.
18. Держархів Житомирської області, ф. р.2636, оп. 1, од. зб. 6, 97 арк.
19. Гайдамака. – 1941. – 19 жовтня.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 69, оп. 1, од. зб. 1, 143 арк.
21. ЦДАГО України, ф. 69, оп. 1, од. зб. 2, 123 арк.
22. Гайдамака. – 1941. – 12 жовтня.
23. Опанасюк О. Є. Січ Тараса Бульби в Олевську. В спогадах, документах, свідченнях. Війна і фата / О. Є. Опанасюк – Житомир: Пасічник М. П., 2008. – 436 с.

24. Гайдамака. – 1941. – 9 листопада.

25. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 13, т. 3, од. зб. 372, 315 арк.

26. Гайдамака. – 1941. – 22 листопада.

SUMMARY

In this research are analyzed the peculiarities of social, economical and cultural life of Olevsk Republic, the territory, on which from August till November 1941 Polissyan Sich was influenced.

Key words: *Polissyan Sich, Olevsk Republic, social and economical life, cultural life, bulbivsky movement.*

АННОТАЦІЯ

В дослідженні аналізуються особливості соціально-економічної і культурної життя Олевської республіки – території, на которую на протяженні август – ноябрь 1941 г. распространялось влияние Полесской Сечи.

Ключевые слова: *Полесская Сечь, Олевская республика, социально-экономическая жизнь, культурная жизнь, бульбовское движение.*